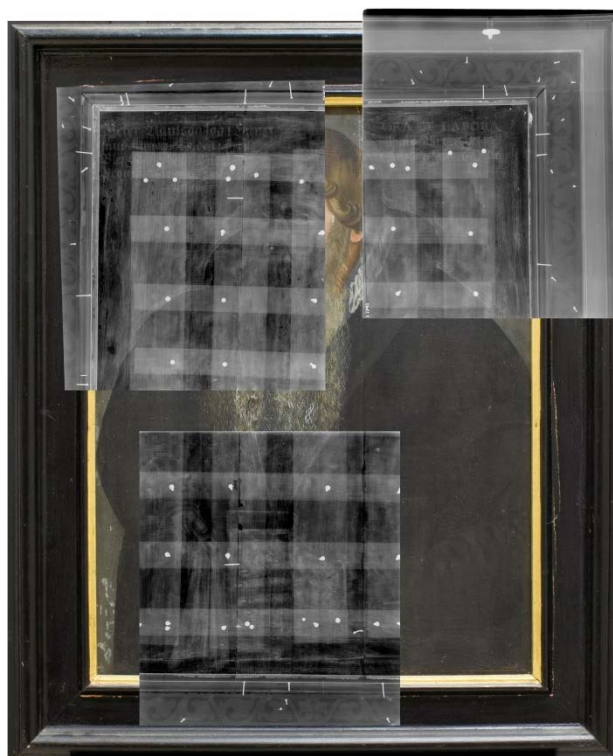

A 210 VALLE KIRKE. PORTRETT AV PEDER CLAUSSØN FRIIS.

Konservering av parkettert panelmaleri

Anne Apalnes Ørnhøi

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo

Telefon: 23 35 50 00

www.niku.no

Tittel A 210 Valle kirke. Portrett av Peder Claussøn Friis. Konservering av parkettert panelmaleri	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 65/2015	Publiseringsdato 19.05.2015
	Prosjektnummer 156.1020005	Oppdragstidspunkt 2014/2015
	Forsidebilde Røntgenmontasje. NIKU 2014	
Forfatter(e) Anne Apalnes Ørnhøi	Sider 22	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Anne Apalnes Ørnhøi
Prosjektmedarbeider(e)
Kvalitetssikrer Merete Winness

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

Sammendrag Presteportrettet av Peder Claussøn Friis er trolig malt av Peter Reimers og datert 1614. Portrettet er malt med oljemaling på eikepanel. Maleriet har tidligere vært voksbehandlet og parkettert. I 2012 ble kirkekunsten i Valle kirke tilstandsregistret, og tilstanden på panelmaleriet ble vurdert som dårlig. I 2014/2015 ble maleriet derfor konsolidert, rensset for ferniss, refernissert, kittet og retusjert.

Emneord Panelmaleri, konservering, røntgen, parkettering

Avdelingsleder

Merete Winness

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn for prosjektet	7
2	Beskrivelse.....	7
2.1	Tidligere behandling.....	8
3	Maleriets tilstand før behandling.....	9
3.1	Bunnmateriale.....	9
3.2	Malingslag.....	10
3.3	Ferniss.....	11
3.4	Tidligere retusjer	11
3.5	Pynteramme	12
4	Utført behandling.....	13
4.1	Bunnmateriale.....	13
4.2	Malingslag.....	14
4.3	Ferniss.....	14
4.4	Kitting og retusjering	15
4.5	Pynterammen og montering	17
5	Videre bevaring.	18
6	Vedlegg	18
6.1	Vedlegg 1: Tverrsnitt	18
6.2	Vedlegg 2: Materialliste.....	21

1 Bakgrunn for prosjektet

Presteportrettet av Peder Claussøn Friis er trolig malt av Peter Reimers og datert 1614. Det består av et panelmaleri i eik og en pynteramme i eik og furu. Panelmaleriet har på baksiden en eikeparkettering som trolig stammer fra tidligere konserveringsbehandling. Det er foreløpig ikke funnet noen kilder til informasjon om dette, bortsett fra rapport fra Riksantikvaren i 1954.

Bakgrunnen for prosjektet er vurderinger gjort av malerikonservatorene Mille Stein og Anne Apalnes Ørnhøi (NIKU) og Iver Schonhowd og Kjersti Ellewsen (Riksantikvaren) under befaring i Valle kirke i oktober 2012, oppsummert i NIKU Oppdragsrapport 186/2012¹. Her fremgår det at maleriet trenger omfattende konservering/restaurering. I 2013 ble det gjort avtale om at maleriet skulle hentes til NIKUs konserveringsatelier i Oslo for nærmere undersøkelse og utarbeidelse behandlingsforslag. Maleriet ble demontert av Exel Fine Art (DHL) og fraktet til Oslo 29.8.2013.

Alle foto er tatt av NIKU i 2014/2015 dersom annet ikke er spesifisert.

2 Beskrivelse

Portrettet forestiller prest Peder Claussøn Friis. Maleriet er malt med oljemaling på eikepanel, og er trolig malt i 1614, da Peder Claussøn Friis var 69 år gammel (bilde 1). Dette vet vi på grunn av inskripsjonen som er malt på begge sider av Peder Claussøn Friis' ansikt:

*Peder Claussøn fød i Egerssund Anno 1545 den 1 April Blef Sogneprest i Undal oc Prouist Ao 1566
Døde Anno: Ora et Labora Anno Christi 1614 Anno Ætatis 69 Compl:*

Bilde 1. Foto av presteportrettet før behandling.

¹ Ørnhøi, A: A210 Valle kirke, Lindesnes kommune, Vest-Agder. Tilstandsregistrering av kunst og inventar. NIKU Oppdragsrapport 186/2012.

Det vi ikke vet er hvem som har malt presteportrettet, men det har vært antydnet at det kan ha vært maleren Peter Reimers².

Maleriet måler 90 (h) x 77,5 (b) x 6 (d) med pynterammen, og er malt på panel bestående av tre bord som er limt sammen. Panelmaleriet er festet med spiker til pynterammen med tynne kvartstafflister på baksiden. Pynterammen består av fire sider festet med not og fjær i hjørnene med tynne profillister festet på utsiden.

På baksiden av panelet er det festet en parkettering av eik bestående av 5 vertikale og 8 horisontale bord som er festet med rundtreskruer med flatt spor (bilde 2).

Maleriet har en lys grundering. Komposisjonen er sannsynligvis tegnet opp på grunderingen og deretter er de forskjellige områdene fylt med aktuell farge. Det er med andre ord mer en utsparingsteknikk enn en lag-på-lag-teknikk som er benyttet. Det er risset hjelpelinjer for skriften og hjelpelinjene går ned i grunderingen.

2.1 Tidligere behandling

Maleriet har blitt konservert tidligere. Det finnes en behandlingsrapport fra Riksantikvarens konserveringsatelier i 1954. Behandlingen blir beskrevet som «Full restaurering»³. Trolig er parketteringen fra 1954. Det samme gjelder voksbehandlingen, som var en utbredt behandlingsform på 1950-tallet.

Bilde 2. Foto av presteportrettets bakside med parkettering og detalj med merkelapp.

² Grevenor, H. "Norsk malerkunst: under renessanse og barokk 1550-1700", Oslo, 1928, s.94.

³ Arkivalia, Riksantikvaren. Restaureringsrapport, Qvale, 1954.

Maleriet har også tidligere blitt rensert for ferniss. Under fernissen som ble fjernet i 2014 ligger det langs ytterkantene av maleriet rester av noe som trolig er en olje/harpiks-ferniss som nå er svært gulnet, og uløselig (bilde 3).

Bilde 3. Bilder viser brune rester av gammel ferniss, som ikke ble fjernet under konserveringsarbeidet i 1954.

3 Maleriets tilstand før behandling

Maleriet og pynterammen ble røntgenfotografert⁴. Dette var i hovedsak for å vurdere tilstanden på eikepanelene og for å se etter eventuelle sprekker/skader i treverket som er skjult av parketteringen. Optaket viste ingen strukturelle skadeområder i selve panelet.

3.1 Bunnmateriale

Panelet består av tre vertikale bord. Det ser ut til å være i god stand, uten store sprekker eller større deformasjoner. Baksiden av panelet er behandlet med en voks/harpiksblanding som er strøket på i tykke lag (bilde 4).

Bilde 4. Bildet viser rester av voks som ligger under en feielist i parketteringen.

⁴ Stein, M. 2014. A211 Valle kirke. Presteportrett av Peder Claussøn Friis. Røntgenundersøkelse av et parketert maleri fra 1614. NIKU Oppdragsrapport 12/2014. NIKU, Oslo.

Det er ikke funnet tegn til insektskader, sprekker i treverket (se kapittel 3.5 Pynteramme) eller at panelet har blitt høvlet ned senere tid. Panelet er skråhøvlet ut mot kantene. Panelet er om lag 5 mm tykt ut mot kanten og ca. 1 cm på midten.

Parkettingen er enkelt utført med feielister i eik og skruer direkte i panelet.

3.2 Malingslag

Det ble utført infrarød fotografering for å se etter undertegninger og eventuelle pentimenti⁵. Det ble ikke funnet tegn til endringer verken i komposisjon eller tekst.

Maleriet har en hvit grundering (se kapittel 6). Penselstrøkene er tydelige i malingslaget. Det er ingen spor etter opptegninger eller riss, men noen linjer i bart, og rundt ansiktet.

Malingslaget er preget av mange små, vertikale takformede oppskallinger over hele billedflaten (bilde 5). Oppskallingene er hovedsakelig lukkede, og avskallingene går i hovedsak ned til bunnmaterialet. Det er også områder med avskallinger, og det er mye løs og ustabil maling i forbindelse med dette (bilde 6). Malingen er misfarget enkelte steder, det gjelder hovedsakelig gamle retusjer.

Bilde 5. Detalj av malingsoverflaten i sidelys viser opp- og avskallinger.

Bilde 6. Detaljer av opp- og avskallinger i malingslaget.

⁵ Endringer i den opprinnelige komposisjonen.

3.3 Ferniss

Fernissen er tykk, svært gulnet og ujevnt påført. På fotografiet tatt under ultrafiolett (UV) lys kan det tydelig sees penselstrøk i den tykke fernissen (bilde 7). Den tykke fernissen skjuler også i stor grad de ulike sjatteringene i prestens kappe og gjør maleriet flatt og uten kontraster.

På UV-fotografering sees fernissen som et gulgrønt slør, noe som indikerer at fernissen består av naturlige harpiks⁶, trolig dammar. I tillegg viser UV-fotograferingen flere retusjerte områder.

Bilde 7. Fotografering av maleriet under ultrafiolett belysning, før behandling.

3.4 Tidligere retusjer

Det er mange gamle retusjer og mindre overmalinger på maleriet. Det ser ut til at det er minst tre omganger med retusjer. Den første generasjonen av retusj er ikke lett synlige og er godt integrert med originalmalingen. De er synlige med det blotte øyet noen steder i den gule teksten. Den andre generasjonen retusjer kan sees som hvite områder, for eksempel i maleriets nedre venstre hjørne. Disse fremstår som lysere enn lokalfargen, og er derfor godt synlige. Tredje generasjon retusjer er

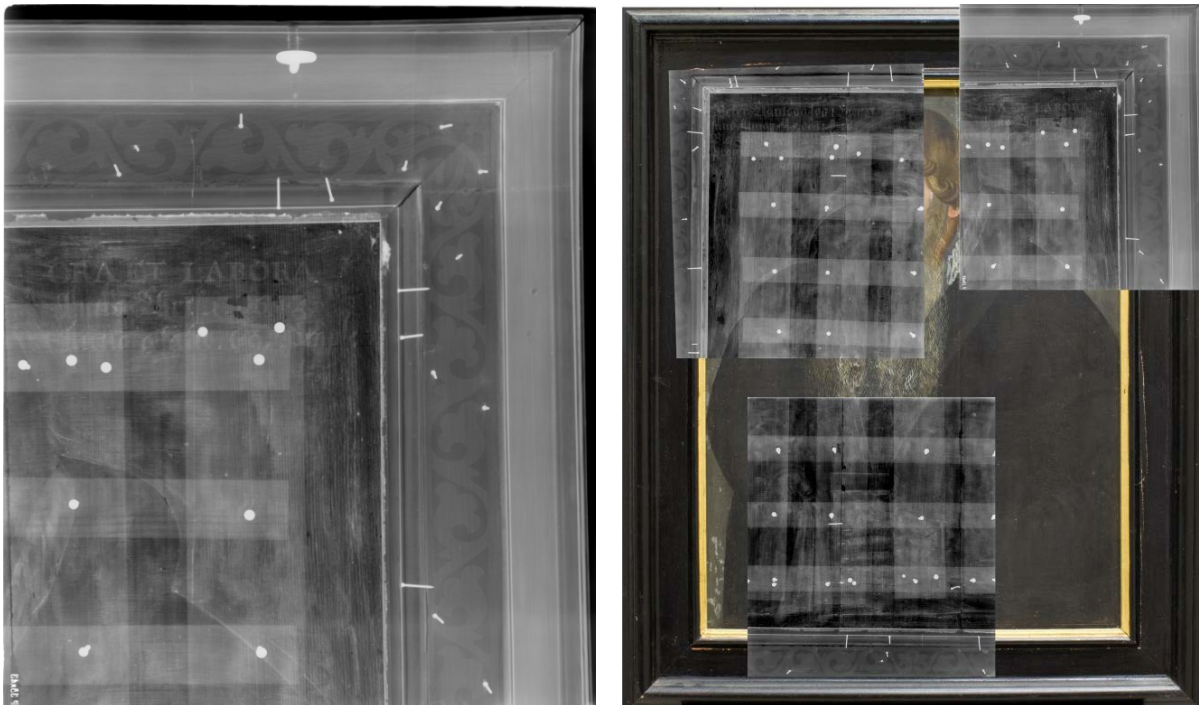
⁶ Conserv O Gram. 2000. Number 1/10. The Use of Ultraviolet Induced Visible- Fluorescence In The Examination Of Museum Objects. Part II.

hovedsakelig lokalisert i de sorte områdene på maleriet og kan sees som mørke flekker på den fluoriserende fernissen i UV-fotografiet (bilde 7).

3.5 Pynteramme

Pynterammen er laget i furu og den er sprukket langs indre profilering og tidligere overmalt. Pynterammen er stabil og i generelt god stand.

Pynterammen ble røntgenfotografert⁷. Røntgenfotograferingen ga antydning til en tilsynelatende hel dekor under den sorte overmalingen, med en flott akantusbord på pynterammen som trolig er laget med bladgull (bilde 8). En avdekkingsprøve, utført med etanol, avslørte at akantusborden ikke er i god stand, noe som trolig også er grunnen til at den ble overmalt. Pynterammen ble derfor ikke avdekket.

Bilde 8. Røntgenfotograferingen viser underliggende dekor i rammen.

Det er derimot mulig å rekonstruere dekoren på bakgrunn av fotografiet fra 1926 (bilde 9), avdekkingsprøven og røntgenfotograferingen fra 2014.

⁷ Stein, M. 2014. A211 Valle kirke. Presteportrett av Peder Claussøn Friis. Røntgenundersøkelse av et parketert maleri fra 1614. NIKU Oppdragsrapport 12/2014. NIKU, Oslo.

4.2 Malingslag

Oppskallinger i malingslaget ble konsolidert med 20 % Beva 371 Solution i white spirit (bilde 10). Løsningen ble påført varmt med spisspensel. Oppskallingene ble lagt ned med varmeskje ca. 60 grader gjennom Melinex dagen etter.

Gamle retusjer ble fjernet med eddiksyre/etanol blanding 1:1.

Bilde 10. Bildet viser hvite, løse papirmerker der det ble konsolidert løs maling.

4.3 Ferniss

Enkelte steder er det rester etter en eldre ferniss, hovedsakelig i hjørnene. Denne fernissen er sterkt nedbrutt, mørk og brungul i fargen (bilde 11). Fernissen er trolig en olje/harpiks ferniss som med tiden har blitt uløselig.

Ferniss ble fjernet med etanol/acetone blanding 3:1 (bilde 12). Overflaten ble først smussrenset med saliva for å fjerne skitt og smuss for å gjøre fernissrensingen enklere.

Den gamle uløselige olje/harpiksfernissen ble fjernet mekanisk med skalpell der det var mest skjemmende.

Bilde 11. Bildet viser brungule rester etter gammel, nedbrutt ferniss.

Bildet 12. Bildet viser maleriet delvis renset (rød pil). Nederste del er renset, øverste del er med gammel ferniss.

Etter rens fikk maleriet stå ca. 1 uke før fernisering, for å være sikker på at alt av rensmaterialer hadde fordampet. Maleriet fikk to lag ferniss for å mette fargene og gi et grunnlag for retusjering av skadede områder. Første lag med 20 % dammarferniss ble påført med pensel, mens andre laget med 20 % ferniss ble påført med spray. Tinuvin 292 ble tilført fernissen, et materiale som bedrer egenskapene til en naturlig harpiks med hensyn til lyspåvirkning.¹⁰

4.4 Kitting og retusjering

Målet med å kitte og retusjere skader i malingslaget var å oppnå et enhetlig preg og høyne maleriets estetiske kvaliteter uten å skjule maleriets historie og reelle tilstand. Det ble valgt å retusjere med integrerte retusjer hvor tekstur, form og farge ble gjenskapt for å matche de omkringliggende originale malingslag.

¹⁰ Ara, K., Folkes, S. m.fl. 2003: «Some ethical implications of using ultra-violet barrier varnishes, i *The Picture Restorer* nr. 23, 2003, s. 13.

Kitting ble utført med Beva 371 kitt blandet med Bologna kritt og titanhvitt. Kittet ble påført med varmeskje (bilde 13). Retusjering ble utført med løst pigment med 25 % dammar som bindemiddel (bilde 14).

Bildet 13. områder med hvit kitting før retusjering.

Bilde 14. Kitting av avskallinger (venstre), og etter retusjering (høyre).

4.5 Pynterammen og montering

Pynterammen ble retusjert med løst pigment med 25 % dammar (bilde 15). Løse forfylte lister langs rammens innerkant ble limt med Cascol trelim og lagt i press med tvinger. Pynterammefalsen fikk påmontert filtteip. I tillegg ble det lagt kork i tynne biter mellom panelmaleriet og pynterammen slik at maleriet sitter fast.

Panelmaleriet ble montert i pynterammen med de samme listene, men spikerne ble skiftet ut med skruer.

På grunn av panelmaleriets parkettering og voksbehandlingen ble det besluttet at maleriet ikke skulle få påmontert bakplate.

Bilde 15. Malerier etter konservering og montering i pynteramme. Foto: Birger Lindstad 2015.

Presteportrettet ble levert tilbake til Valle kirke 24. februar 2015.

5 Videre bevaring.

Direkte sollys bør også unngås da det vil nedbryte både de originale materialene og konserveringsmaterialene.

Bruk aldri vann eller fukt på verken maleri eller pynteramme. Feilaktig behandling kan føre til uopprettelige skader. Dersom det ikke er tegn til løs maling eller andre tegn på dårlig tilstand hos maleriet, kan rammekanten støvtørkes med en myk børste.

6 Vedlegg

6.1 Vedlegg 1: Tverrsnitt

Det ble tatt ut to malingsprøver av presteportrett av Peder Claussøn Friis (bilde 16). Det ble laget tverrsnitt av begge prøvene for å se på malingsstrukturer i stereomikroskop og under ultrafiolett belysning¹¹.

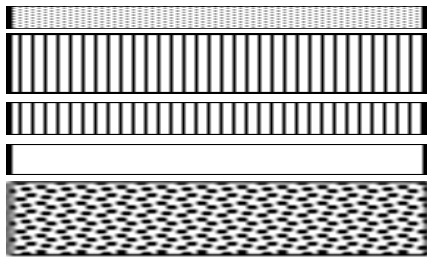

Bilde 16. Oversikt over uttak av snittprøver. Prøvene er tatt før fernissrens, det vil si at voks vil være tilstede på malingsoverflaten.

¹¹ Prinsipptegningene er uten nøyaktige mål. De er laget på grunnlag av overflateobservasjoner og fargesnitt.

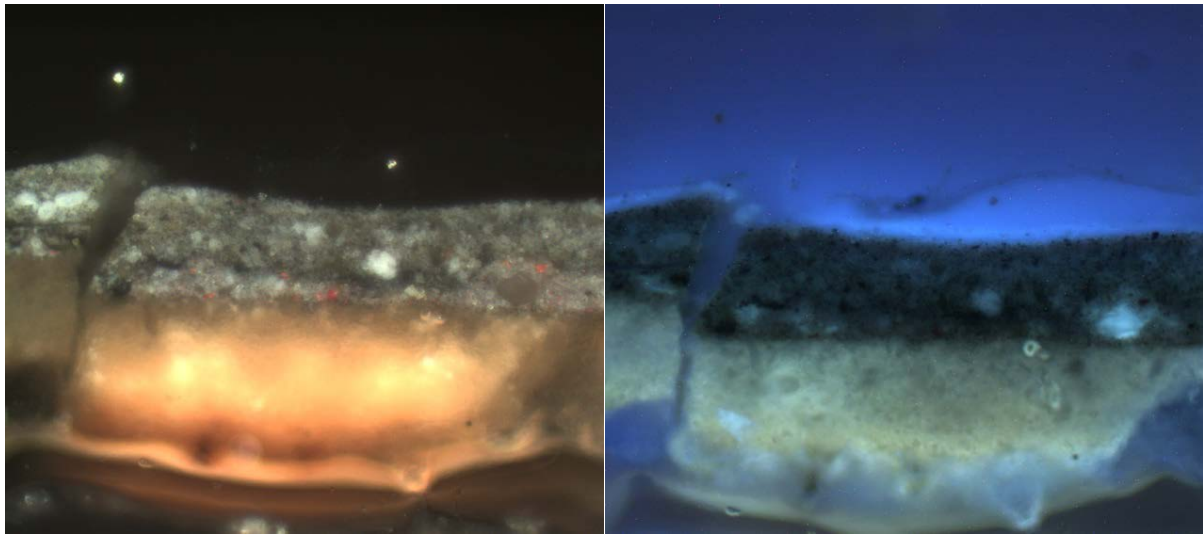
Tverrsnitt 1

Grå bakgrunn (bilde 17)

5
4
3
2
1

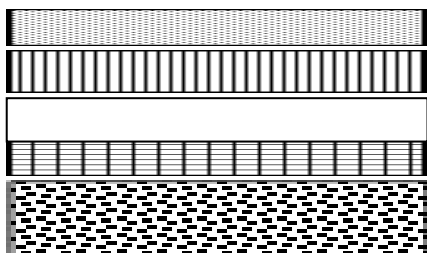
- 5. Ferniss/voks
- 4. Opak maling, grått
- 3. Opak maling, sort
- 2. Grundering
- 1. Treverk

Bilde 17. Beskrivelse av malingslag: Treverk gjennomsyret av voks, grundering, sort malingslag, grått malingslag, ferniss/voks.

Tverrsnitt 2

Sort kappe (bilde 18)

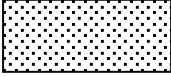
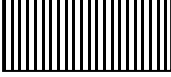

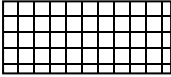
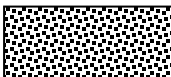
5
4
3
2
1

- 5. Ferniss/voks
- 4. Opak malingslag, sort
- 3. Grundering
- 2. Imprimitura?
- 1. Treverk

Bilde 18. Beskrivelse av malingslag: Treverk gjennomsyret av voks, imprimatura(?), grundering, sort malingslag, ferniss/voks.

Tegnforklaring:

	Ferniss
	Opak maling
	Grundering
	Isolasjonslag/ imprimatura
	Trevirke

Begge tverrsnittene viser at malingsstrukturen i hovedsak har lik oppbygning med treverk, grundering, malingslag og ferniss/voks¹². Det kan imidlertid se ut til at det i tverrsnitt 2 har et lag imprimatura¹³ mellom treverket og grunderingen. I tverrsnitt 1 skiller grunderingen seg fra det grå malingslaget over ved at grunderingen har ispedd røde pigmenter som det ikke er så mye av i den grå malingen. Ellers er grundering og den grå malingen svært lik. Grunderingslaget med røde pigmenter er også synlig i tverrsnitt 2. Når det gjelder ferniss og voksrester har fernisslaget en litt lysere fluorescens enn voksrestene. Dette kan best sees på UV-opptaket av tverrsnitt 1.

¹² Begge prøvene ble tatt før fernissrens og det vil dermed være voksrester med i malingsprøvene.

¹³ Isolasjonslag mellom bunnmaterialer (treverk) og grundering.

6.2 Vedlegg 2: Materialliste

Tiltak	Metode	Materialer Handels-navn	Materialer (kjemisk sammensetning)	Område
Konsolidering	Konsolideringsmiddel påført punktvis med pensel. La tørke i 12-24 timer. Varmeskje ca. 65 °C gjennom Melinex.	Beva 371 20 % løst i white spirit Melinex	Varmereagerende lim bestående av etylen vinyl acetat kopolymerer, cyclohexanon harpikser, alkoholer og parafin Exxsol D60. Iavaromatisk petroleums-nafta, $C_6H_{14}C_7H_{16}C_8H_{18}$ Polyesterfilm	I skadeområder
Liming	Lim påført med pensel og lagt i press med tvinger over natten.	Cascol trelim	Dispersjonslim av polyvinylacetat	Løse profillister på pynterammen
Rensing	Tørr-rensing.	Pensel, støvsuger og fjerning av noe voks med skalpell		Bakside
	Våtrens	Saliva		Hele forsiden
	Fernissrens	Aceton 1:3 Etanol	Dimetylketon CH_3COCH_3 Absolutt alkohol, teknisk tilsatt 2 % metylisobutylketon	Hele forsiden
	Fjerning av gamle retusjer	Eddiksyre 1:1 Etanol	CH_3COOH , etansyre Absolutt alkohol, teknisk tilsatt 2 % metylisobutylketon	Gamle retusjer på forsiden
Visuell reintegrering	Ferniss	20 % dammar i white spirit, Shellsol A og Etanol	Naturlig harpiks Exxsol D60. Iavaromatisk petroleums-nafta, $C_6H_{14}C_7H_{16}C_8H_{18}$ Petroleumsdestillat, blanding av alifatiske og aromatiske hydrokarboner Absolutt alkohol, teknisk tilsatt 2 % metylisobutylketon	Hele forsiden

		Tilsatt 2 % Tinuvin	Amino lys stabilisator	
	Kitt	Beva 371 kitt	Varmereagerende lim bestående av etylen vinyl acetat kopolymerer, cyclohexanon harpikser, alkoholer og parafin tilsatt Bologna kritt og pigment	I avskallinger
	Retusj	Løspigment i 28,5 % dammar løst i white spirit og Shellsol A	Naturlig harpiks Exxsol D60. Iavaromatisk petroleums-nafta, $C_6H_{14}C_7H_{16}C_8H_{18}$ Petroleumsdestillat, blanding av alifatiske og aromatiske hydrokarboner	I avskallinger

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 65/2015

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 934 66 230

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 922 89 252

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 25
7013 TRONDHEIM
Telefon: 922 66 779 /
405 50 126

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00